

М.Й. МАЛІК, доктор економічних наук, професор, академік НААН
О.Г. ШПИКУЛЯК, доктор економічних наук, професор

Тенденції і перспективи розвитку особистих селянських господарств

Мета статті - розгляд існуючих проблем та перспектив розвитку особистих селянських господарств з урахуванням формування сімейних ферм і розширення підприємницької діяльності в умовах формування середнього класу серед сільського населення.

Методика дослідження - діалектичний метод пізнання для аналізу наукових праць вчених щодо проблематики розвитку особистих селянських господарств в Україні, а також стосовно зарубіжного досвіду; метод емпіричного дослідження щодо оцінки сучасного стану й розвитку об'єкта дослідження.

Результати дослідження. Обґрунтовано теоретико-методичні засади й визначено особливості розвитку особистих селянських господарств в аграрному секторі економіки України з окресленням перспективи їх інституціоналізації в організовану систему ринку шляхом перетворення зокрема у сімейні ферми; дана оцінка стану «особистого» сектора аграрної економіки з визначенням його ресурсного потенціалу, а також аналізом результатів господарювання.

Елементи наукової новизни. Набули подальшого розвитку теоретичні положення щодо визначення місця і ролі особистих селянських господарств в аграрному секторі, а також окреслені перспективи, критерії, елементи механізму їх формалізованого представлення на ринку в якості сімейних фермерських господарств.

Практична значущість. Розглянуті теоретико-методичні положення складають методологічну базу для формування методичних підходів для розробки програмних документів й запровадження політики регулювання підприємницької діяльності в сегменті аграрного мікропідприємництва. Табл.: 3. Рис.: 1. Бібліогр.: 25.

Ключові слова: господарства населення, особисті господарства, підприємництво, підприємство, трансформація.

Малік Микола Йосипович - доктор економічних наук, професор, академік НААН, заслужений діяч науки і техніки України, головний науковий співробітник відділу підприємництва, кооперації та агропромислової інтеграції, ННЦ «Інститут аграрної економіки» (м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: malik_coop@iae.kiev.ua

Шпикуляк Олександр Григорович - доктор економічних наук, професор, учений секретар, ННЦ «Інститут аграрної економіки» (м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: spikuliak@ukr.net

Постановка проблеми. Трансформації розвитку вітчизняного агрогосподарського комплексу спричинили формування ринкової системи господарського порядку, у якій особливе місце займають особисті селянські господарства, зокрема господарства населення. Протягом тривалого часу вони відіграють вагомий роль у виробництві сільськогосподарської продукції та забезпеченні розвитку сільських територій України. У 2016 р. господарствами населення вироблено 46 % валової сільськогосподарської продукції. Крім того, 97% картоплі, 88 – овочів та плодоягідних культур, 80 – молока, 70 – м'яса ВРХ, 56% м'яса свиней. Діяльність господарств населення забезпечує збереження й розвиток сімейної форми господарювання, самозайнятості членів селянських сімей та одержання ними додаткового доходу, а також розвиток сільських територій.

Основною організаційною формою господарств населення, що займаються виробни-

цтвом сільськогосподарської продукції, є особисті селянські господарства, яких нині в Україні налічується понад 4 млн, площа їхніх земельних ділянок становить 6,5 млн га землі, половина якої використовується для ведення товарного сільськогосподарського виробництва. Це зумовлює соціально-економічне значення таких господарств, як чинника збереження землеробських і культурних традицій українського селянства.

В чинному законодавстві та в працях науковців вживається категорія «особисте селянське господарство». Згідно із ст. 1 Закону України «Про особисте селянське господарство» особисті селянські господарства – це господарства, діяльність яких ведеться без створення юридичної особи фізичною особою індивідуально, або особами, які перебувають у сімейних родинних відносинах і спільно проживають із метою задоволення особистих потреб шляхом виробництва, переробки та споживання сільськогосподарської продукції, реалізації її надлишків і наданих послуг із використанням майна особис-

того селянського господарства, у тому числі й у сфері сільського зеленого туризму [7].

У світовій практиці розвитку сільського господарства пов'язується з розвитком сільських територій. Практика розбудови аграрного сектора в переважній більшості країн світу дає підстави стверджувати, що базовим підприємницьким чинником його конкурентоспроможного, сталого розвитку виступають «малі» форми, зокрема сімейні ферми, які можна вважати аналогом вітчизняних особистих селянських господарств. Хоча зазначимо, що певна аналогія проглядається лише в межах загальноекономічної оцінки їх ролі у забезпеченні продовольчої безпеки, наповнення внутрішнього ринку сільськогосподарською продукцією, всі інші аспекти, як — от державна фінансова підтримка, інституційне забезпечення — відрізняються в гірший бік.

В Україні чисельність особистих селянських господарств скорочується, а їхня частка у виробництві сільськогосподарської продукції — зменшується. Протягом 2011 — 2016 років кількість особистих селянських господарств скоротилася з 4,9 млн од. до 4,2 (-14,3%), а частка у виробництві валової сільськогосподарської продукції — від 59 до 46 % (-13 в.п.) [5]. Крім того, вони є економічно відторгненими від ринку, з обмеженим включенням у сферу трудового законодавства, соціального захисту та фінансового субсидування, що може призвести до значного скорочення виробництва валової продукції в майбутньому. У зв'язку зі змінами в управлінні сільськими територіями (децентралізація) актуальним є питання подальшого розвитку особистих селянських господарств на основі єдності економічних, соціальних і екологічних інтересів та активізації підприємницької діяльності в частині зростання доходів, зайнятості й соціального захисту шляхом розвитку сімейних ферм [12].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для аналізу розвитку селянських господарств розроблено методичні підходи, здійснені теоретичні обґрунтування й емпіричні оцінки різними науковцями, на базі досліджень яких даний напрям наукового пошуку отримує сьогодні відповідний розвиток і поширення. З повною відповідальністю можна вести мову про теорію і методологію аналізу розвитку особистих господарств, яка отримує системну дифузії завдяки розробкам багатьох науковців та спеціалістів-

практиків, серед яких О.М. Бородіна, П.І. Гайдуцький, Ю.Е. Губені, М.М. Кропивко, Ю.О. Лупенко, В.С. Дієсперов, В.Я. Месель-Веселяк, О.М. Шпичак, І.В. Свиноус, І.В. Прокопа, В.П. Рябоконт, Т.І. Яворська та І.Б. Франчук, Л.В. Булавка, О.П. Славкова, В.В. Юрчишин, а також автори цієї статті й інші науковці. Але в умовах децентралізації влади і розвитку фермерства питання функціонування селянських господарств потребують переосмислення в напрямі розширення підприємницької діяльності, формування сімейних ферм та соціального страхування.

Мета статті — розгляд існуючих проблем та перспектив розвитку особистих селянських господарств з урахуванням формування сімейних ферм і розширення підприємницької діяльності в умовах формування середнього класу серед сільського населення.

Виклад основних результатів дослідження. Особисті селянські господарства (ОСГ) в Україні є формою функціонування домогосподарств. Станом на 1 січня 2017 року в Україні налічувалося 4,1 млн господарств. Обробляючи близько 13% сільськогосподарських угідь, господарства населення виробляють понад 40% валової продукції сільського господарства. Основна причина стабільного виробництва останньої — це необхідність забезпечення особистих потреб у продуктах харчування.

Висока мотивація до праці й ефективна зайнятість властива тим формам господарювання, в яких в одній особі поєднується власник, господар і працівник. Саме до таких форм можна віднести особисті селянські та фермерські господарства. На нашу думку, це значима група сільськогосподарських товаровиробників, яка і в умовах кризових ситуацій залишається стабілізуючою формою господарювання і яка, на жаль, обділена увагою держави [4].

Відомий український економіст М. Туган-Барановський зазначив, що дрібне селянське господарство ведеться заради самого виробника, а велике — заради прибутку. Селянин не перестає вести господарство навіть тоді, коли воно не дає йому нічого, крім продуктів харчування, і тому дрібне селянське господарство значно менше залежить від коливання ринкових цін та саме в цьому проявляється стабільність і життєздатність цих господарств [16, с. 186].

У зв'язку з переходом до ринкових механізмів економічного регулювання, знижен-

ням рівня платоспроможності підприємств та падінням доходів працюючих від суспільного виробництва, проблема підвищення ефективності функціонування, взаємодії особистих селянських господарств із сільськогосподарськими підприємствами, а також внутрішнього кооперування набула особливої актуальності.

При дослідженні використовуються такі категорії: «господарства населення», «сільські домогосподарства». Держстат України трактує сутність цих категорій таким чином: «Господарства населення – домогосподарства, що здійснюють сільськогосподарську діяльність як з метою самозабезпечення продуктами харчування, так і з метою виробництва товарної сільськогосподарської продукції. До цієї категорії виробників віднесені також фізичні особи – підприємці, які провадять свою діяльність у галузі сільського господарства» [6, с. 28].

«Сільські домогосподарства – це домогосподарства, місце розміщення яких зареєстровано на території сільських населених пунктів і членам яких відповідно до чинного законодавства надані земельні ділянки з цільовим призначенням «для ведення особистого селянського господарства» (включаючи ділянки, які були надані раніше з цільовим призначенням «для ведення особистого підсобного господарства»)» [7, с. 57].

Для подальшого збереження сільського устрою та щоб не втратити важливого виробника окремих видів сільськогосподарської продукції необхідні певні умови для розвитку особистих селянських господарств. Із прийняттям Закону України «Про внесення змін до Закону України „Про фермерське господарство” щодо стимулювання створення й діяльності сімейних фермерських господарств» [19] запропоновано шлях інституціонального розвитку особистих селянських господарств через їх трансформацію в сімейні фермерські господарства. Відповідно до цього закону господарська діяльність сімейного фермерського господарства може здійснюватись у формі юридичної або фізичної особи-підприємця, але з використанням в основному праці членів цього господарства. Виключення можливі лише при виконанні сезонних робіт. Проте для втілення цих змін потрібна державна допомога в розширенні господарської діяльності.

Науковцями Львівського національного аграрного університету проведено соціоло-

гічне опитування селян Львівської області на предмет оцінки трансформації особистих селянських господарств [18]. Згодні перетворити свої господарства у сімейне фермерське господарство 11 % опитаних. Це немало – близько 200 тис. господарств, але за умови, що буде відповідна державна підтримка (60%), податкові пільги (15%), доступ до гарантованих ринків збуту (18%). До негативних чинників 25% опитаних віднесли подання звітності та необхідність реорганізації.

Слід виділити основні риси особистих селянських господарств: діяльність, пов'язана з веденням особистого селянського господарства, не належить до підприємницької діяльності [5]; для ведення особистого селянського господарства використовують земельні ділянки розміром не більше 2,0 га, передані фізичним особам у власність або оренду в порядку, встановленому законом [5]; площа земельної ділянки особистого підсобного господарства збільшена за рахунок приєднання земельного паю; члени особистих селянських господарств є особами, які забезпечують себе роботою самостійно і відповідно до Закону України «Про зайнятість населення» належать до зайнятого населення за умови, що робота в цьому господарстві для них є основною; діяльність особистих селянських господарств спрямована на задоволення особистих потреб із споживання сільськогосподарської продукції (має натуральний характер); діяльність є індивідуальною, або має сімейний характер; члени особистих селянських господарств, як правило, мають землю у приватній власності; доходи особистих селянських господарств не оподатковуються; відсутність ведення обліку в особистих селянських господарствах.

Характеристику домогосподарств наведено в таблиці 1.

У розвинутих країнах світу встановлено порогові показники, досягнувши яких сільське домашнє господарство вважається фермерським: у США – це 1 тис. дол. товарної продукції на рік, у Німеччині – утримання 1 га ріллі або 3 корови чи 5 свиней, у Данії – 300 євро річного прибутку [5]. В Україні – це обмеження площі земельної ділянки не більше 2 га, бо у результаті реформування аграрного сектора відбулися зміни у землекористуванні й виробництві продукції різних господарських формувань (табл. 2, 3).

1. Характеристика домогосподарств України в 2013-2016 роках

№ п/п	Показник	Ареал ідентифікації господарств											
		Усі домогосподарства				у міських поселеннях				у сільській місцевості			
		2013	2014	2015	2016	2013	2014	2015	2016	2013	2014	2015	2016
Розподіл домогосподарств, які мають земельні ділянки, %, за розміром площі землі, які вони використовують													
1	10 сотих гектара і менше	36,0	35,2	32,0	31,1	72,8	71,8	68,3	65,9	6,1	5,3	5,7	5,7
2	10,1–25 сотих	17,2	18,3	19,2	20,2	16,2	18,7	21,4	23,0	18,0	18,2	17,6	18,2
3	25,1–50 сотих	9,5	10,7	12,2	10,2	3,4	3,5	4,0	4,2	14,4	16,6	18,2	14,5
4	50,1–100 сотих	10,1	9,1	9,6	9,0	2,0	0,7	0,8	0,4	16,7	15,9	16,0	15,2
5	1,1–2 га	5,8	4,7	5,7	5,1	1,0	0,5	0,7	0,5	9,7	8,1	9,4	8,5
6	2,1–5 га	10,4	11,2	10,3	11,6	2,9	1,9	1,8	2,6	16,6	18,7	16,4	18,3
7	5,1–10 га	7,5	7,4	7,7	8,5	1,2	2,1	1,7	2,1	12,5	11,7	12,0	13,1
8	10,1 га і більше	3,5	3,4	3,3	4,3	0,5	0,8	1,3	1,3	6,0	5,5	4,7	6,5
9	Разом	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Розподіл земельної площі, %, за видом її використання домогосподарством (серед домогосподарств, які мають земельні ділянки)													
10	вирощування продукції лише для власних потреб	15,8	15,1	17,1	15,2	26,3	21,3	22,7	18,2	14,6	14,4	16,3	14,8
11	вирощування продукції для власних потреб і на продаж	12,3	11,1	10,7	13,3	6,6	5,8	4,4	5,0	12,9	11,7	11,5	14,3
12	здається в оренду	70,8	72,9	71,4	70,4	66,2	71,9	72,4	75,9	71,4	73,0	71,3	69,7
13	лише для відпочинку	2,3	3,0	0,0	0,0	2,1	3,2	0,1	0,1	5,0	1,3	0,0	0,0
14	тільки почали освоювати та ін.	39,4	30,8	0,8	1,1	5,6	6,4	0,4	0,8	73,6	60,9	0,9	1,2
15	Разом	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

*Сформовано й представлено за даними Державної служби статистики України

2. Зміни в землекористуванні та виробництві продукції за категоріями суб'єктів господарювання в сільському господарстві України*

Форми господарювання	Площа с.-г. угідь		Виробництво валової продукції					
			усього		у т.ч.			
	млн га	%	млрд грн	%	млрд грн	%	млрд грн	%
2014 рік								
Усі категорії господарств	36,4	100	251,4	100	177,7	100	73730,7	100
у т.ч.: с.-г. підприємства і фермерські господарства	20,5	56,3	139,0	55,3	105,53	59,4	33528,9	45,5
господарства населення	15,9	43,7	112,4	44,7	72,17	40,6	Стаття I. 0201,8	Стаття II. 4,5
2015 рік								
Усі категорії господарств	36,4	100	239,46	100	168,4	100	71,0	100
у т.ч.: с.-г. підприємства і фермерські господарства	20,7	56,9	131,91	55,1	99,6	59,1	32,3	44,5
господарства населення	15,7	43,1	107,55	44,9	68,8	40,9	38,7	54,5
2016 рік								
Усі категорії господарств	36,5	100	254,6	100	145,0	100	109,5	100
у т.ч.: с.-г. підприємства і фермерські господарства	20,8	60	185,0	72,7	113,3	78,1	71,7	65,5
господарства населення	15,7	40	69,6	27,3	317,3	21,9	37,8	34,5

*Сформовано й представлено за даними Державної служби статистики України

3. Виробництво валової продукції на 100 га сільськогосподарських угідь за категоріями господарств, тис. грн

Рік	Продукція сільського господарства			Продукція рослинництва			Продукція тваринництва		
	усі категорії господарств	у т.ч.		усі категорії господарств	у т.ч.		усі категорії господарств	у т.ч.	
		сільськогосподарські підприємства	господарства населення		сільськогосподарські підприємства	господарства населення		сільськогосподарські підприємства	господарства населення
1990	351	260	1703	160	128	636	191	132	1067
1999	176	82	709	88	50	301	88	32	408
2003	205	95	454	109	54	229	96	41	225
2006	257	183	380	149	109	208	108	74	172
2007	241	185	341	135	103	186	106	82	155
2008	284	246	358	177	158	209	107	88	149
2009	279	240	360	168	142	211	111	98	149
2010	275	210	353	158	123	205	112	87	148
2011	318	263	391	202	170	246	116	94	145
2012	601,5	535,1	689,3	402,1	388,6	419,8	199,4	146,5	269,5
2013	681,3	641,2	735,2	473,9	484,1	460,1	207,4	157,1	275,1
2014	708,3	688	735,2	500,6	522,1	472,2	207,7	165,9	263
2015	674,2	649,1	707,9	474,2	490	453,2	200	159,1	254,7
2016	715,7	535,1	689,3	402,1	388,6	419,8	199,4	146,5	269,5

*Сформовано й представлено за даними Державної служби статистики України

Значно розширилося землекористування господарств сільського населення. Якщо у 1990 році сільськогосподарські підприємства використовували 93 % сільськогосподарських угідь, а господарства населення – 6,3% та виробляли відповідно 70 і 30% валової продукції, то у 2016 році – відповідно 54,2 і 45,8% сільськогосподарських угідь і виробляли 56 і 44% продукції.

Економічні ресурси домашніх господарств становлять важливу складову інвестиційної бази економіки, хоча тривалий час вони залишалися поза увагою державних органів влади. Лише останніми роками особисті селянські господарства розглядають як джерело формування сімейних фермерських господарств, які здатні вплинути на підвищення конкурентоспроможності аграрного сектора економіки й досягнення стійкого соціально-економічного розвитку сільських територій. Відповідна нестабільність економічної ситуації населення скорочує обсяги споживання при збільшенні схильності до заощаджень. У результаті розвиток господарств населення не стимулюється споживанням та інвестуванням. Перед суспільством постає завдання активного залучення й інтеграції сільських домогосподарств у господарський обіг. Нинішня аграрна політика держави не забезпечує ефективної трансформації та економічної активізації особистих селянських господарств у господарюючі ринкові одиниці.

Ключовими імперативами активізації селян у товарному сільськогосподарському виробництві є:

- необхідність формування бачення системи розвитку сімейних ферм в аграрній сфері економіки на перспективу й визначення кроків реформування найближчими роками;

- багатофункціональність аграрної економіки (співіснування різних за формами та розмірами виробництв), що породжує парадигму – чим більший розмір виробництва, тим краща його економічна конкурентоспроможність, але гірша соціальна місія. Малим господарським структурам складно конкурувати на рівних, але вони забезпечують кращу зайнятість селян;

- земельна реформа повинна забезпечити варіантність у можливостях власників землі – чи працювати самому разом із ріднею, чи продати й шукати своє покликання в іншій сфері;

- формування товарного сімейного виробництва і розвиток малого та середнього підприємництва.

Економічна активізація селянства можлива через відновлення стимулів до участі в сільськогосподарському виробництві. Важливим стимулом для формування товарних селянських господарств і формалізації зайнятості інших членів є застосування заохочувального підходу до залучення осіб в систему загальнообов'язкового державного страхування. Засобами заохочення можуть

бути: знижені ставки страхових внесків залежно від розмірів господарств, дотації малозабезпеченим селянам на сплату внесків [11].

Базою сучасного розвинутого суспільства є заможний середній клас громадян, тому основою українських сімейних громад будуть сімейні ферми й фермерські господарства. Мале та середнього розміру виробництво має бути в однакових економічних умовах із великорозмірним (за прибутковістю, доступом до фінансів, збутових і логістичних потужностей, знань, впливом на формування агровиробничих програм уряду).

Програма розвитку особистих селянських господарств типу сімейних ферм мусить бути стабільною й тривати протягом того часу, поки селяни зможуть забезпечити відповідний дохід від свого виробництва (запровадження конкурентних моделей господарювання, що передбачають конкуренцію на мінімально конкурентному рівні).

Відновлення стимулів до сільськогосподарського виробництва повинно йти через інтереси виробників, суспільства, інтереси громади і територій. Мотивацією є дохід.

Активізація та самоорганізація розвитку особистих селянських господарств відбувається за напрямами:

– збереження особистими селянськими господарствами до 2 га й сімейними господарствами, що використовують присадибні ділянки, непідприємницького статусу. Земельним кодексом визначено можливість їх розширення до 2 га. Така площа залишається критерієм підприємницького статусу ОСГ, її можна обробляти без систематичного використання засобів великої механізації;

– трансформація ОСГ, що мають у користуванні понад 2 га угідь, у суб'єкти підприємницької діяльності без створення та зі створенням юридичної особи. Необхідними умовами такої трансформації є законодавча норма щодо розширення землекористування особистих селянських господарств за рахунок виизнання їх членами земельних часток у випадку, якщо площа господарства становить понад 2 га (але не більше визначеної законом норми), вимагає реєстрації голови господарства як підприємця – фізичної особи (СПД ФО) з наданням йому необхідних преференцій. За нашими підрахунками, близько 190 тис. особистих селянських гос-

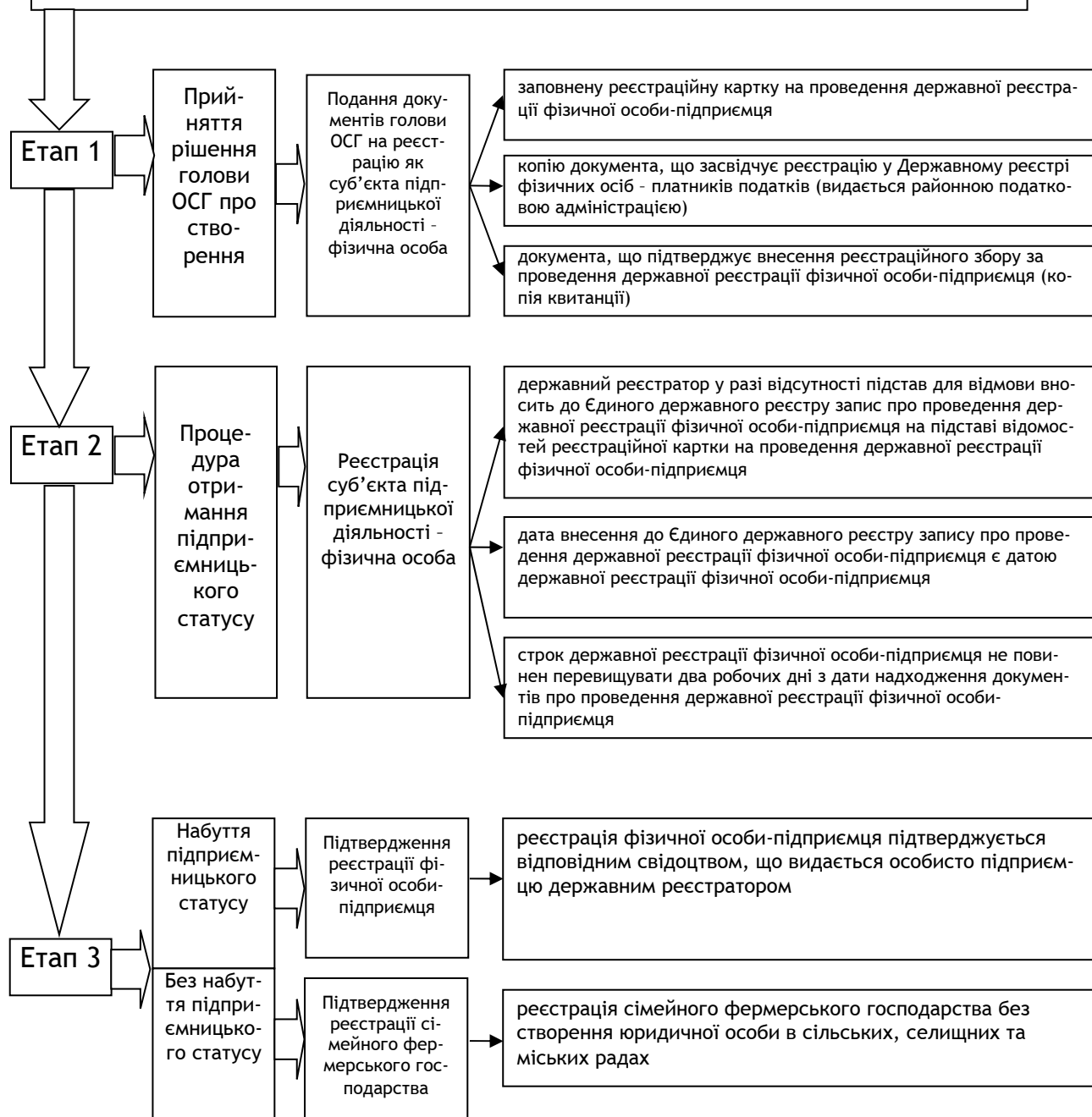
подарств за сприятливих умов можуть набути статусу підприємців без створення юридичної особи (з огляду на певну забезпеченість засобами виробництва). Формами такої трансформації стануть сімейні ферми м'ясо-молочного напрямку, по вирощуванню свиней, птиці, рослинницькі господарства з виробництва плодів, ягід, овочів та ін.;

– трансформація селянських господарств, що використовують землі понад встановлену законом граничну норму, в малі сімейні фермерські господарства й інші форми сільськогосподарських підприємств. Кількість ОСГ, що можуть набути підприємницький статус зі створенням юридичної особи (за забезпечення інституційних умов його привабливості) може становити близько 18 тис. господарств площею до 10–15 га та можливостей членів одного сімейного селянського господарства обробити землю без залучення постійних найманих працівників.

Процес трансформації ОСГ в ринкові господарські одиниці є складним економічним процесом, залежним від таких чинників: матеріальний добробут, менталітет населення, психологічні чинники, рівень розвитку соціального середовища, державне регулювання та підтримка, збутова інфраструктура й ін. Реалізація відповідних заходів викликає необхідність формування організаційних особливостей створення таких форм господарювання (рис.).

Заходами державної політики щодо підтримки виробничої активності особистих селянських господарств, підтримуваними положеннями й ресурсами, можуть бути: розвиток обслуговуючої сільськогосподарської кооперації; система надання послуг щодо виконання найбільш капіталоємних технологічних операцій із виробництва, зберігання та реалізації вирощеної продукції; включення створених на базі ОСГ суб'єктів підприємницької діяльності до складу першочергових учасників державної фінансової підтримки й запровадження спеціальної програми бюджетної підтримки створенню та розвитку сімейних тваринницьких ферм виділенням коштів на поворотній основі. Реалізація заходів дасть змогу скоротити рівень безробіття, створити у сільській місцевості потенційно 150 тис. робочих місць.

Послідовність створення сімейних фермерських господарств

Організаційні особливості створення сімейних ферм без створення юридичної особи [20]

Висновки. Особисті селянські господарства, в яких наявний виробничий і підприємницький потенціал, є джерелом створення суб'єктів малого підприємництва, що підтверджується концентрацією землі, нарощуванням технічної озброєності, впровадженням нових технологій тощо. Удосконалення законодавчої бази діяльності ОСГ відображає формування об'єктивних соціально-економічних передумов подальшого їх розвитку за напрямками:

- трансформація селянських господарств, які мають землі понад встановлену

законом граничну норму, в малі фермерські господарства та в інші форми сільськогосподарських підприємств;

- трансформація ОСГ, що мають у користуванні близько 2 га угідь, у суб'єкти підприємницької діяльності без створення юридичної особи;

- збереження особистими селянськими господарствами до 2 га й сімейними господарствами, що використовують присадибні ділянки, непідприємницького статусу;

- подолання системних викликів соціальної та продовольчої безпеки держави в

частині проявів демографічної кризи, скороченні кількості сільських домогосподарств і виробництва ними сільськогосподарської продукції;

– формування активного прошарку сільського населення, готового нести частину соціальної відповідальності за розвиток сільських територій.

Для забезпечення подальшого розвитку особистих селянських господарств необхідно розвивати їхнє кооперування при створенні простих організаційних структур, сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, сімейних ферм.

Список бібліографічних посилань

1. *Гайдуцький П. І.* Аграрна реформа в Україні / П. І. Гайдуцький, П. Т. Саблук, Ю. О. Лупенко та ін. - К.: ННЦ ІАЕ, 2005. - 424 с.
2. *Дієсперов В. С.* Селянські території як об'єкт організації економічної діяльності / В. С. Дієсперов // Економіка АПК. - 2014. - № 5. - С. 56-64.
3. *Малік М. Й.* Теоретичні засади та напрями трансформації особистих селянських господарств / М. Й. Малік, В. М. Заяць // Економіка АПК. - 2013. - № 5. - С. 87-95.
4. Програма розвитку особистих селянських господарств в Україні на період до 2020 року (проект): за ред. Ю. О. Лупенка, М. Й. Маліка. - К.: ННЦ „ІАЕ”, 2013. - 28 с.
5. Статистичний збірник „Сільське господарство України” за 2016 рік / Державна служба статистики України. - К., 2017. - 372 с.
6. Основні сільськогосподарські характеристики домогосподарств у сільській місцевості в 2012 році / Державна служба статистики України. - К., 2012. - 82 с.
7. Закон України „Про особисте селянське господарство” від 15 травня 2003 року №742-IV [Електронний ресурс]. - Режим доступу <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/742-15>.
8. *Онищенко О. М.* Господарства населення: продуктивність, ефективність, перспективи / О. М. Онищенко. - К.: Ін-т економіки НАНУ, 2003. - 100 с.
9. *Шульський М. Г.* Особисті господарства населення: стан, можливості, перспективи: моногр. / М. Г. Шульський. - Львів: Край, 2003. - 280 с.
10. *Павлов О. І.* Сільський розвиток в Україні: теорія, практика, політика, управління: моногр. / О. І. Павлов. - Одеса: Астропринт, 2008. - 208 с.
11. *Прокопа І. В.* Сільські території в Україні: дослідження і регулювання розвитку / І. В. Прокопа // Економіка України. - 2007 - № 6. - С. 50-56.
12. Розвиток підприємництва і кооперації: інституціональний аспект : моногр.: за ред. М. Й. Маліка / Ю. О. Лупенко, М. Й. Малік, В. М. Заяць та ін. - К.: ННЦ „ІАЕ”, 2016. - 432 с.
13. Розвиток малих аграрних підприємств у ринковому інституційному середовищі: індикатори та ефективність: монографія / [Лупенко Ю. О., Шпикуляк О. Г., Малік М. Й. та ін.]; за ред. О. Г. Шпикуляка. - К.: ННЦ «ІАЕ», 2017. - 204 с.
14. *Юрчишин В. В.* Сучасні аграрні перетворення в Україні / В. В. Юрчишин // НАН України, ДУ „Інститут економіки і прогнозування НАНУ” - К., 2013. - 424 с.
15. *Бородіна О. М.* Державна підтримка сільського господарства: концепція, механізм, ефективність / О. М. Бородіна [Електронний ресурс]. - Режим доступу <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/19803>.
16. *Туган-Барановський М.* Політична економія / М. Туган-Барановський. - К.: Наук. думка, 1984. - С. 186.
17. *Яворська Т. І.* Трансформація особистих селянських господарств у підприємницькі структури / Т. І. Яворська, І. Б. Франчук // 36. наук. праць Таврійського держ. агротехнологічного ун-ту (економічні науки), 2014. - С. 48-51.
18. *Губені Ю. Е.* Розвиток особистих селянських господарств в умовах інституціональних змін / Ю. Е. Губені, Ю. О. Коверко, П. О. Осіщук // Економіка України. - 2017. - № 3. - С. 59-67.
19. Закон України „Про внесення змін до Закону України „Про фермерське господарство” щодо стимулювання створення та діяльності сімейних фермерських господарств”. Закон України від 31.03.2016 р. № 1067-VIII. [Електронний ресурс]. - Режим доступу <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1067-19>.
20. Розвиток селянських господарств в умовах трансформацій аграрного сектору економіки / [М. Й. Малік, М. М. Кропивко, В. А. Мамчур та ін.]; за ред. М. Й. Маліка. - К.: ННЦ ІАЕ, 2017. - 84 с.
21. *Рябокоть В. П.* Розвиток сільських домогосподарств в умовах трансформації аграрного сектору економіки / В. П. Рябокоть // Економіка АПК. - 2013. - № 9. - С. 12-19.
22. *Месель-Веселяк В. Я.* Розвиток особистих селянських господарств в Україні / Месель-Веселяк В. Я. // Економіка АПК. - 2005. - № 2. - С. 7-15.
23. *Шпичак О. М.* Реалізація продукції особистими селянськими господарствами - витрати, ціни, ефективність: моногр. / О. М. Шпичак, І. В. Свиноус - К.: ННЦ ІАЕ, 2008. - 300 с.
24. *Булавка Л. В.* Зарубіжний досвід ведення особистих селянських господарств. можливість і доцільність застосування його в Україні / Л. В. Булавка // Інвестиції: практика та досвід. - 2013. - № 10. - С. 79-83. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2013_10_21.
25. *Малік М. Й.* Інститути й інституції у розвитку інтеграційних процесів в аграрній сфері / М. Й. Малік, О. Г. Шпикуляк, О. Ю. Лузан // Економіка АПК. - 2013. - № 4. - С. 86-93.

Malik M.Yo., Shpykuliak O.H. Trends and perspectives of development of personal peasant households

The purpose of the article is to consider existing problems and perspectives of development of personal peasant households, taking into account formation of family farms and expansion of entrepreneurial activity in terms of the middle class formation among the rural population.

Research methodology. In the research have been used the following methods: the dialectical method of cognition for an analysis of scientific works on the problems of development of personal peasant households in Ukraine, as well as concerning foreign experience; the method of empirical research on assessment of the current state and development of the research object.

Research results. There've been justified theoretical and methodological principles and peculiarities of the development of personal peasant households in the agrarian sector of Ukraine have been defined. Perspectives of its institutionalization into the organized system of market through transformation into family farms in particular have been outlined. There've been made an evaluation of the state of "personal" sector of the agrarian economy with a definition of its resource potential, as well as an analysis of the management results.

Elements of scientific novelty. The further development have gained the theoretical positions on determination of the place and role of personal peasant households in the agrarian sector, as well as outlined prospects, criteria, elements of the mechanism of their formalized representation on the market as family farms.

Practical significance. The developed theoretical and methodological positions make up a methodological basis for a forming of methodological approaches to development of program documents and introduction of regulation policy of entrepreneurial activity in the segment of agrarian micro-entrepreneurship. Tabl.: 3. Figs.: 1. Refs.: 25.

Keywords: private households, private peasant households, entrepreneurship, enterprise, transformation.

Malik Mykola Yosypovych - doctor of economic sciences, professor, academician of NAAS, honoured worker of science and technology of Ukraine, chief research fellow of the department of development of entrepreneurship, cooperation and agroindustrial integration, NSC "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony st., Kyiv)

E-mail: malik_coop@iae.kiev.ua

Shpykuliak Oleksandr Hryhorovych - doctor of economic sciences, professor, scientific secretary, NSC "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony st., Kyiv)

E-mail: spikuliak@ukr.net

Малик Н.И., Шпикуляк А.Г. Тенденции и перспективы развития индивидуальных крестьянских хозяйств

Цель статьи - рассмотрение существующих проблем и перспектив развития индивидуальных крестьянских хозяйств с учетом формирования семейных ферм и расширения предпринимательской деятельности в условиях формирования среднего класса среди сельского населения.

Методика исследования - диалектический метод познания для анализа научных трудов ученых относительно проблематики развития индивидуальных крестьянских хозяйств в Украине, а также относительно зарубежного опыта; метод эмпирического исследования текущего состояния и развития объекта исследования.

Результаты исследования. Определены теоретико-методологические основы и особенности развития индивидуальных крестьянских хозяйств в аграрном секторе экономики Украины и перспективы их институционализации в организованную систему рынка путем преобразования в семейные фермы; дана оценка состоянию «индивидуального» сектора аграрной экономики с определением его ресурсного потенциала, а также анализом результатов хозяйствования.

Элементы научной новизны. Обоснование теоретических положений относительно определения роли и места индивидуальных крестьянских хозяйств в аграрном секторе, а также очерчены перспективы, критерии, элементы механизма их формализованного позиционирования на рынке в качестве семейных фермерских хозяйств.

Практическая значимость. Рассмотренные теоретико-методические положения составляют методологическую базу разработки методических подходов для подготовки программных документов и осуществления политики регулирования предпринимательской деятельности в сегменте аграрного микропредпринимательства. Табл.: 3. Илл.: 1. Библиогр.: 25.

Ключевые слова: хозяйства населения, личные крестьянские хозяйства, предпринимательство, предприятие, трансформация.

Малик Николай Иосифович - доктор экономических наук, профессор, академик НААН, заслуженный деятель науки и техники Украины, главный научный сотрудник отдела предпринимательства, кооперации и агропромышленной интеграции, ННЦ «Институт аграрной экономики» (г. Киев, ул. Героев Обороны, 10)

E-mail: malik_coop@iae.kiev.ua

Шпикуляк Александр Григорьевич - доктор экономических наук, профессор, ученый секретарь, ННЦ «Институт аграрной экономики» (г. Киев, ул. Героев Обороны, 10)

E-mail: spikuliak@ukr.net

Стаття надійшла до редакції 29.12.2017 р.

Фахове рецензування: 02.01.2018 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Малік М. Й. Тенденції і перспективи розвитку особистих селянських господарств / М. Й. Малік, О. Г. Шпикуляк // Економіка АПК. - 2018. - № 1. - С. 11.

*